

The Social Status of Musician Lulies and Minstrel Kowlies in Persian Proverbs*

Hassan Zolfaghari¹

Abstract

1. Introduction

Mysterious story of *Lulies and Kowlies* (different types of Gypsies) is very exciting in history. In the literature of nations, they have always been under the focus of people and poets inspiring them in their works. These happy, singing, wandering people have always been a source of entertainment and joy for the people. Maybe that's why some people consider gypsies as *Kabulis*. Gypsies are scattered all over Iran and are known by different names. This study investigates the social status of these musicians *Luli* in Persian proverbs.

2. Methodology

The research method is descriptive and analytical. To do this research, we used the book *Encyclopedia of Persian Proverbs* (Zolfaghari, 2009) and selected two hundred Persian proverbs from a total of one hundred thousand proverbs. Based on the extracted proverbs then, we examined the status of *Lulies and Kowlies* among the people. Apart from this, and where ever deemed necessary, we also referred to the poets' written stories and literature and poems.

*Date received: 04/07/2021 Date revised: 27/08/2021 Date accepted: 03/09/2021

Journal of Iranian Studies, 20(40), 2021

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. Email: zolfaghari@modares.ac.ir

3. Discussion

According to an ancient legend, *Bahram-E-Gour* ordered to bring one thousand Rameshgar (Minstrel) from India to Iran, according to *Ferdowsi*. But *Tha'labi* and *Nizami* mentioned the number as four thousand and six thousand respectively. *Kowlies* are considered the remnants of past *Gousans* (See Boyce and George Farmer, 1989: 243). It should be said that *Gousan* is a noun that means minstrel. The *Gousans* were traveling poets, musicians, narrators of national stories of Iran, kings' entertainers, and were respected among the people of their community. The best, most famous, and most masterful *Gousans* used to enter the houses of the nobles and the court of kings. They have been in Iran since ancient times. The difference between the famous court *Gousans* and the wandering *Gousans* was that "in addition to better singing and playing, they also used to be a poet, or they had become masters in poetry and possibly had known calligraphy." (Khaleghi Motlagh, 2007: 24). But as we will see, the *Kowlies* were among the people and were not very respected. Unlike *Gousans*, *Kowlies* were not narrators of ethnic stories; they entertained people with dancing and singing in celebrations. *Kowlies* used to live in different areas of Iran and were known as the following names:

Pahlavan: Local musicians and players in Balouchestan

Toushmal: Music players in Bakhtiari tribe and Lori communities of Toushmal.

Jat: The cameleers of Balouchestan who are also gypsies.

Jouki: Living in Mazandaran and Gorgan. They were nomads and mostly engaged in smithy.

Changi: Music players of *Korna*, *Naghareh*, *Sorna* in Ghashghayi tribe who were also gypsies.

Kharat: Music players in Kermanshah, as *Kharat* was used to make Tonbak, Dohol, Sorna, Normeh Nay.

Deli: Nomads in Lorestan who gather corn and harvest while singing in Lori.

Domi: Gypsies of India who immigrated to the west of Iran and live in Lorestan.

Zargar: Also known as *Romanlo or Romano*, who are gypsies of Ghazvin.

Sazeneh, Sazandeh or Hindi: Music players of Lori-Bakhtiari language.

Sozmani: Gypsy dancers who used to live in Sanandaj and Kermanshah. Ladies were dancers, and men used to play music and sing.

Ghorbati: A title for gypsies from India in Khorasan. They were foreigners for the people. In Kerman, gypsies are also known as Ghorbati.

Fioj: A common Arab group in south Khorasan near Birjand, Ghaen, Gonabad, Torbat Heidarieh, Kashmar, and Khavaf.

Gharachi: A term for dark-skinned people which was used for Turks.

Ghorshomar: Gypsies of Khoarasn who were also known as *Ghorshomal, Ghorbati, Ghorbat, Nafar, Fioj* who used to sell iron and screening devices.

Kaseb: In northern Khorasan, the lady partners were called *Kaseb* or *Jat*. they were Shia. They were mostly working in the industry.

Goodar/Godar: Originally Indian and dark-skinned living in Mazandaran and playing music.

Goorooni: In Lorestan, the gypsies are categorized into Louti and Goorooni.

Louti: In Lorestan, Kurdistan, Kermanshah, Ilam, Mazandaran, and Khorasan, they were music players.

Louri: Nomad music players in Sistan who learned playing from their ancestors.

Mehtar: Music players of Kohkeluye who were gypsies.

Mirshekal: Music players of Bakhtiari tribe.

Lulies and Kowlies are an integral part of Iranian culture. And in all societies they are engaged in dancing, acting, singing, divination, blacksmithing and carpentry. The behavior of these *Lulies* has been reflected in Persian proverbs and poems of poets. *Kowlies* can not be considered the survivors of *Gousans*. *Gousans* were well-respected poets, musicians, narrators of Iranian national stories, entertaining kings and the people of their community. But the *Kowlies* were among the people and were not highly respected. People do not like *Lulies* because of their hatred behavior. This hatred is reflected in two

hundred Persian poems and dozens of poems by poets. In Persian proverbs, more attention has been paid to the bad behaviors and negative aspects of *Lulies and Kowlies*. Still, in classical poems, their positive aspects of charm and happiness are emphasized. Although *Lulies and Kowlies* are synonymous, *Luli* has a subtle and feminine use, but not *Kowli*.

4. Conclusion

Lulies have entered Persian literature with their musical instruments and socio-cultural characteristics. *Kowlies* are omnipotent. They work as bath workers, singers, blacksmithing, and coppersmithing and are skilled in many jobs. The main occupations of *Kowlies*, which are reflected in Persian proverbs and poems, are:

Singing, playing, and dancing: This group, as the custodians of traditional music, used to participate in celebrations such as weddings and circumcisions, Nowruz celebrations, mourning ceremonies and used to earn money by playing songs.

Mareke-Giri (Street Performance): One of *Mareke-Giri* types was swaying, as in the parable of “Swaying in front of a *Kowli* is a mistake.”

Theft and robbery: They are known for theft and robbery. The term “*loti-khor*” refers to the same behavior of the *Kowlies*, equivalent to lifting. Rumi mentions the attribute of their theft a lot: (Rumi: 1378: 883)

Fortune-telling: Fortune-telling was mainly the work of gypsy women. In the poetry of contemporary poets, the beauty, fortune-telling, and travels of gypsy girls are reflected.

Prostitution: Some *Luli* women are sometimes known as prostitutes. The owner of Anandraj considered *Lolikhaneh* (Place of *Lulies*) to be synonymous with Whorehouse.

Sieve Maker: It is in the parable: “He stopped the sieve in front of the gypsy and said, ‘How do you see me?’ ‘As you see me,’ he said.

Sale of medicinal plants: They cast spells or sell magic spells to make girls' fortune brilliant and happy.

Keywords: Lulies, kowlies, Folk literature, Folkl poetry, Proverbs, Behaviorlog

How to cite: Zolfaghari, H. (2021). The Social Status of Musician Lulies and Minstrel Kowlies in Persian Proverbs. *Journal of Iranian Studies*, 20(40), 129-167.

جایگاه اجتماعی لولیان خنیاگر و کولیان رامشگر در امثال فارسی*

حسن ذوالفقاری^۱

چکیده

لولیان و کولیان در ادبیات شفاهی و رسمی و موسیقی و فرهنگ ایرانی حضوری چندین قرنه دارند. این آوازخوانان و نوازندگان دوره‌گرد که در مناطق مختلف ایران به نام‌های مختلف مشهورند، جز نقش رامشگری و خنیاگری، خدمات اجتماعی نیز بر عهده داشتند. رقص، موسیقی، آواز، بی‌خانمانی، کارهای خلاف عرف و عادت از نشانه‌های رفتاری آنان است که در ادب رسمی و فرهنگ عامه و زبان مردم به اشکال متفاوت بازتاب داشته است. در این مقاله نقش این لولیان را در فرهنگ عامه و موسیقی نواحی و ادب کلاسیک جستجو کرده و بر این مبنای جایگاه اجتماعی آن‌ها و دیدگاه مردم نسبت به آنان و خدمات فرهنگی اجتماعی و بعضاً دیدگاه منفی مردم به آنان با شواهد کافی تبیین می‌شود. این جستار در پی آن است تا نشان دهد کولیان چه نقش مهمی در زندگی مادی و معنوی و تفریحات مردم داشته‌اند و دیدگاه مردم درباره آن‌ها چیست. مقوله‌ای که کمتر بدان توجه شده است. تکیه ما بر ضرب‌المثل‌های فارسی است و هرچا لازم بوده است از شواهد شعری نیز بهره گرفتیم. تحقیق ما نشان می‌دهد

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۴/۱۳ تاریخ ویرایش نهایی مقاله: ۱۴۰۰/۰۶/۰۵ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۰/۰۶/۱۲

مجله مطالعات ایرانی، سال ۲۰، شماره ۴۰، پاییز و زمستان ۱۴۰۰، صص ۱۶۷-۱۲۹

DOI: 10.22103/JIS.2021.17834.2193

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی

حق مؤلف © نویسندگان

۱. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. رایانامه: zolfagari@modares.ac.ir

در امثال فارسی بیشتر به رفتارهای بد و جنبه‌های منفی لولیان و کولیان توجه شده است؛ اما در اشعار کلاسیک بر وجه مثبت آنان چون دلبری، شادی‌خواری تأکید می‌شود. لولی و کولی گرچه مترادف‌اند اما لولی کاربرد لطیف و زنانه دارد اما کولی نه.

واژه‌های کلیدی: لولی، کولی، ادب عامه، شعر عامه، ضرب‌المثل، رفتارشناسی.

۱. مقدمه

سرگذشت رازناک لولیان در تاریخ بسیار خواندنی و پرهیجان است. آنان در ادبیات ملل همواره موردتوجه مردم و شاعران و الهام‌بخش آنان در آثارشان بوده‌اند. این مردمان شادخواری و خنیاگر و سرگردان، همواره مایه سرگرمی و شادی مردم بوده‌اند. «در باب نام و نسب و منشأ آنان سخن بسیار و گمان‌ها بی‌شمار. لولی‌ها یا کولی‌ها در سراسر جهان به‌عنوان قومی کوچ‌رو با ساختاری ویژه هستند. اینان از هندوستان و از طریق افغانستان به ایران آمده‌اند. در بررسی آناتومی نژادی این قوم مشخص شده که آنان از نژادهای پست هند هستند» (ر.ک: متین‌دوست، ۱۳۷۸: ۱۰۷) شاید به همین دلیل باشد که برخی کولی را همان کاولی یا کابلی می‌دانند. کولی در تمام نقاط ایران پراکنده‌اند و در هر منطقه آنان را به نامی می‌شناسند: در کردستان لوتی، در خوزستان قجر، مطرب و لوتی، در کهکیلویه مهتر، در لرستان توشمال، در فارس قوال یا سازنده، در آذربایجان عاشیق، در خراسان دُهللی، در بوشهر خطیر، در کرمانشاه خراط و... . آنان در هر منطقه کاملاً با فرهنگ و لباس و زبان و آداب مردم آن منطقه خود را هماهنگ می‌کنند. اینان در کنار خدماتی که به کشاورزان می‌دهند، در تمام جوامع روستایی و با عناوین مختلف کار سازوآواز را بر عهده‌دارند. حتی در مجالس عروسی می‌رقصند شیوه زندگی و کار آنان در همه نقاط جهان عموماً رقاصی، بازیگری، آوازخوانی، گاو‌بازی، فالگیری، رمالی، آهنگری و خراطی است. آنان در بسیاری از نقاط آسیا و اروپا پراکنده‌اند. این قوم در زندگی مردم نفوذ و تأثیر فراوان داشته‌اند. بخشی از این تأثیر را می‌توان در ادبیات رسمی و عامه دید. هدف این مقاله نشان دادن نقش این

لولیان در زندگی مادی و معنوی و تفریحات مردم و بازتاب و دیدگاه مردم نسبت به آن‌ها در فرهنگ‌عامه و ادب کلاسیک است تا به تحلیل و رفتارشناسی آن‌ها با شواهد کافی بپردازیم. تکیه ما بیشتر بر ضرب‌المثل‌های فارسی است.

۱-۱. روش تحقیق

روش تحقیق توصیفی و تحلیلی است. برای انجام این تحقیق از کتاب فرهنگ بزرگ ضرب‌المثل‌های فارسی (ذوالفقاری، ۱۳۸۸) استفاده کرده و دویت مثل فارسی را از مجموع یکصد هزار مثل، انتخاب کردیم تا بر اساس این تعداد، جایگاه لولیان و کولیان را نزد مردم بیابیم. جز این و هر جا که لازم بود به داستان‌ها و ادبیات مکتوب و اشعار شاعران، نیز استناد جستیم.

۱-۲. پیشینه تحقیق

پژوهش‌های مربوط به لولیان یا کولیان بسیار است و بیشتر جنبه مردم‌شناسی دارد تا ادبی و بررسی و تحلیل موسیقی و شعر آنان. از اندک کتاب‌هایی که در ایران درباره لولیان نگاشته شده کتاب *کولی و زندگی او* از یحیی ذکاست (۱۳۷۷). در این اثر، جغرافیای لولیان و آداب و رسوم زیستی آنان بررسی می‌شود. کتاب *کولی‌ها پژوهشی درباره زندگی کولیان ایران و جهان* از ایرج افشار سیستانی نیز نمونه دیگری است (۱۳۷۷). ذکاوتی قراگزلو (۱۳۶۸) بنابر اسنادی نادرست لولیان را با مغان یکی دانسته است (ر. ک پاسخ رد این نظر: صادقی، ۱۳۶۸: ۲۸-۳۳). پورافکاری ریشه سرزمین اصلی و مسیر حرکت آنان (۱۳۵۵) را بررسی کرده است. حجازی، در مقاله «کولی‌ها کوچندگان زیبای رانده‌شده»، (۱۳۸۳) از کوچ آنان می‌گوید و متین‌دوست، درباره «زبان کولی‌ها» تحقیق کرده است (۱۳۷۸)؛ آقا عباسی نیز در کتاب *دانشنامه نمایش ایرانی* (۱۳۴۸) از ابعاد نمایشی بدان پرداخته است. اما در حوزه مطالعات ادبی، مهدیه جلالی و همکاران، تنها جایگاه لولی را در کلیات شمس جسته (۱۳۹۷) و حسین باشتی، «لولی در گذر تاریخ و ادبیات» (۱۳۸۵) را مد نظر داشته است. این تحقیق در ادامه تحقیقات گذشته می‌کوشد به گوشه‌ای دیگر از

جایگاه کولیان تمرکز یابد که در تحقیقات گذشته بدان کمتر توجه شده است و آن تحلیل و عملکرد اجتماعی کولیان است.

۲. بحث و بررسی

۱-۲. لولیان و کولیان در فرهنگ عامه و ادب فارسی

بنابر داستانی کهن، بهرام گور برای شادی مردم دستور داد دوازده هزار تن و به روایت فردوسی هزار نفر و به گفتهٔ ثعالبی چهار هزار نفر و به عقیدهٔ نظامی شش هزار، رامشگر را از هند به ایران آوردند. حمزه اصفهانی این ماجرا را چنین بیان می‌کند: «بهرام گور فرمان داد که مردمان نیمی از روز را کار کنند و نیم دیگر را به آسایش و خوردن و خوش گذرانی پردازند و بی‌خنیاگران و کولیان شراب ننوشند. بدین‌سان خنیاگران گران ارجدار شدند و مُزد هر دستی از آنان به صد درهم رسید. بهرام، روزی گروهی از مردم را دید که خوش گذرانی نمی‌کردند. گفت: مگر من شمارا از پرهیز خوش‌دلی و پای‌کوبی بازداشتیم؟ آن مردم در پیش او به خاک افتاده و گفتند: رامشگران خواستیم به زیاده از صد درهم، ولی نیافتیم. فرمان داد تا دوات و خامه (قلم) و صحیفه آوردند و به پادشاه هند نامه نوشت و از وی رامشگران و خنیاگران خواست. وی دوازده هزار تن فرستاد. بهرام آنان را به شهرها و پیرامون کشور خود بپراکند و شمار آنان به تناسل بیشتر شد.» (حمزهٔ اصفهانی، ۱۳۴۶: ۵۲)

فردوسی با عنوان لولی از آنان یاد می‌کند. وقتی مردم از بهرام‌شاه گله می‌کنند که گوسانان درباری گران‌قیمت‌اند و آنان را به هیچ می‌انگارند:

که گر می‌گسارد توانگر همی	به سر بر ز گل دارد افسر همی
بر آواز رامشگران می‌خورد	چو ما مردمان را به کس نشمرد
تهیدست بی‌رود و گل می‌خورد	شه‌شاه از این در یکی بنگرد

شاه بی‌درنگ:

به نزدیک سنگل فرستاد کس	چنین گفت کای شاه فریادرس
ازان لوریان برگزین ده هزار	نر و ماده بر زخم بریط سوار

به ایران فرستش که رامشگری
چو برخواند آن نامه شنگل تمام
کنند پیش هر کهتری بهتری
گزین کرد زان لوریان به نام
به ایران فرستاد نزدیک شاه
چنان کان بود در خور نیک خواه

(فردوسی، ۱۳۹۱: ج ۳ ص ۴۰۳)

بهرام به هر کدام گندم و گاو و خر داد تا کشاورزی کنند و رامشگری؛ ولی برخی برزیگر نبودند، گندم و گاو را خوردند و تنها خر برایشان ماند. بهرام از آنان خواست باروبنه بر خر نهند و رود و بربط برگیرید و با دوره گردی مردم را شاد کنند. از این داستان فردوسی درمی یابیم که در مقابل گوسانان که نوازندگان دربار کولیان از هند فراخوانده شدند و این دو گروه در اصل یکی نیستند. بنابر گزارش فرهنگ انجمن آرای ناصری، در زمان شاپور ذوالاکتاف هنگام ساختن سد شاپوری و شادروان در اهواز چندین هزار نفر از این طایفه از کابل به خوزستان و شوشتر فراخوانده شدند و مردانشان روزها به کارگری و زناشان به ساقیگری و مطربی مشغول بودند تا ساخت سد پایان یافت (ر. ک: قائم مقامی، ۱۳۳۹: ۲۷۰-۲۶۲) کولی ها شاخه ای از قوم آریایی هستند که مسکن آنها هندوستان بوده است. امام شوشتری کولی ها را بازمانده «قوم زط» (طایفه ای از مردم هند) می داند. (امام شوشتری، ۱۳۷۷: ۱۱۷) طبق نظر وی «قوم زط» از راه کابل به ایران آمده و کابلی خوانده می شدند. این عنوان بعدها کاولی شده و امروزه به کولی تبدیل شده است. (امان اللهی بهاروند، ۱۳۸۷: ۳۸)

یک نکته که مهم است اینکه کولیان را بازماندگان گوسان های گذشته می دانند. (ر. ک. بویس و جورج فارمر، ۱۳۶۸: ۲۴۳) باید گفت گوسان اسم عام به معنی خنیاگر است؛ چنانکه در مجمع التواریخ است: «او بهرام گور [همواره از احوال جهان خبر] داشت و کس را هیچ رنج و ستوه نیافت، جز آنک مردمان بی رامشگر شراب خوردندی، پس بفرمود تا به ملک هند نامه نوشتند و از وی گوسان خواستند و گوسان به زبان پهلوی، خنیاگر بود.» (مجمع التواریخ و القصص، ۱۳۱۸: ۶۹)

گوسان‌ها شاعران و موسیقیدانان دوره‌گرد و راویان داستان‌های ملی ایران و سرگرم‌کننده شاهان و در میان مردم جامعه خویش دارای احترام بودند و برترین و مشهورترین و استادترین گوسانان به خانه‌های اشراف و دربار پادشاهان راه می‌یافتند. اینان از قدیم‌ترین ایام در ایران بوده‌اند. تفاوت گوسان‌های مشهور درباری با کولیان‌های دوره‌گرد این بود که «علاوه بر بهتر خواندن و بهتر نواختن، خود نیز از هنر شاعری بهره داشته‌اند یا در این زمینه به استادی رسیده بوده‌اند و احیاناً خط می‌شناخته‌اند.» (خالقی مطلق، ۱۳۸۶: ۲۴) اما چنانکه خواهیم دید کولیان میان مردم بودند و چندان محترم شمرده نمی‌شدند.

واژه گوسان دوبار در ادبیات فارسی ظاهر شده است: یک مورد آن در شعر ویس و رامین است که معلوم شده است منشأ پارتی دارد. (بویس و جورج فارمر، ۱۳۶۸: ۲۹) ابیاتی از ویس و رامین به‌خوبی بخشی از وظایف گوسان‌ها را که شامل چهار جنبه هنر شفاهی یعنی، نوازندگی، آوازخوانی، داستان‌سرایی و شعرسرایی است، بر ما آشکار می‌کند:

شهنشه گفت با کوسان نایی	زهی شایسته کوسان سرایی
نشسته گرد رامینش برابر	به پیش رام کوسان نواگر
سرودی گفت کوسان نوآیین	در او پوشیده حال ویس و رامین

(اسعد گرگانی، ۱۳۸۱: ۲۲۱)

کولیان به خلاف گوسان‌ها راوی داستان‌های قومی نبوده‌اند، اینان در مجالس شادی به رقص و آواز و ساز مردم را سرگرم می‌کردند. این آوازخوانان و نوازندگان در مناطق مختلف ایران پراکنده‌اند و به نام‌های مختلف مشهورند:

پهلوانان: نوازندگان محلی و موسیقیدان‌های حرفه‌ای بلوچ عمدتاً به پهلوان شهرت

دارند.

توشمال: به نوازندگان ساز در ایل بختیاری و طوایف لر زبان توشمال می‌گویند. این گروه از نوازندگان شاخص‌ترین مجریان موسیقی ایل بختیاری هستند. در بعضی از مناطق بختیاری به توشمال مهتر و میرشکال نیز می‌گویند. این دسته از نوازندگان در مناطقی از روستاهای چهارمحال و بختیاری و نیز روستاهای اطراف شهرکرد به مطرب و لوتی نیز

معروف هستند. (امان‌اللهی بهاروند، ۱۳۸۷: ۲۷) در بعضی از مناطق لرنشین و مناطق کوچ‌رو ایل بختیاری به این نوازندگان، میشکال، سازنده، سازینه و لردگان نیز گفته می‌شود. این گروه از نوازندگان عضو جدانشدنی زندگی مردم بختیاری هستند که هیچ مراسمی بدون حضور آن‌ها برگزار نمی‌شود. توشمال‌ها در ایل بختیاری نوازندگان ساز کرنا، سورنا و دهل هستند. (مددی، ۱۳۷۹: ۳۰) در بین طایفه لرکی‌های هفتکل و سبزه‌کوه، گروه توشمال‌ها از دو نفر تشکیل می‌شود که یکی به نواختن کرنا می‌پردازد که به آن میشکال می‌گویند و فرد دیگر به نواختن دهل می‌پردازد که او را دهل‌چی می‌نامند و به هر دو اصطلاحاً توشمال (توشمال) می‌گویند. توشمال‌ها به‌طور عمده تنها اجراکننده موسیقی مراسمی و جشن و سرور می‌باشند و سایر بخش‌های موسیقی ایلی؛ مانند شاهنامه‌خوانی، نظامی‌خوانی، برزگری، صیادی و موسیقی کار توسط دیگر راویان و مجریان هنرمند ایل اجرا می‌شود. (فاطمی، ۱۳۵۳: ۵۷) در فرهنگ قوم بختیاری اجرای موسیقی مرگ نیز جزو وظایف توشمال است. (سامانی، ۱۳۸۳: ۵۷) این مراسم با اجرای آهنگی به نام چپی همراه است.

جت‌ها: ساربانان بلوچستان که کولی هستند جت نامیده می‌شوند. ظاهراً هنوز هم در بلوچستان ساربان را جت می‌نامند. (یزدان پناه، ۱۳۷۳: ۲۰/۱) در منطقه هرمزگان نیز این شتربانان به «جت» شهرت یافته‌اند. جت کهن‌ترین نامی است که در ایران کولی‌ها را بدان می‌خوانند، به‌طوری‌که در بسیاری از موارد جت به جای کولی به کاررفته است. واژه جت در گونه‌هایی از ادبیات عامه ایران، مانند دوبیتی‌های کرمانی (کوهی کرمانی، ۱۳۱۷: ۲۵) و برخی ترانه‌های ساربانان راه‌یافته است که شمار بسیاری از ایشان را جت‌ها تشکیل می‌داده‌اند (افشار سیستانی، ۱۳۷۷: ۳۲) موسیقی آنان نی است که بدان «قلم» می‌گویند. اشعار این ساربانان اغلب از دوبیتی‌های کوهی و فایز و اشعار چوپانی است. حمزه اصفهانی فرزندان کولیان هند را زط خوانند! زط قدیمی‌ترین نامی است که کولی‌ها داشتند. (حضور، ۱۳۸۴: ۹۸)

جوکی: در مازندران و گرگان پراکنده‌اند. کوچرو و چادرنشین هستند و شغل اکثر آن‌ها آهنگری است. وحشی بافقی در هجو شاعری به نام کیدی او را جوکی سر دانسته است:

جوکی سر و روی، ارمنی‌وش حمال مجوسیان گه کش

چنگی: به نوازندگان کرنا، نقاره و ساز (سرنا) در ایل قشقایی گفته می‌شود که کولی هستند. در مجارستان چنگکی یا چنگکیان چکنه یا چنگانه چینگانه، جنگیانه می‌گویند. چنگکی‌ها حافظ موسیقی قومی ایل قشقایی هستند (**گرگین پور، ۱۳۷۶: ۷**) اغلب در عروسی، ختنه‌سوران و دیگر جشن‌ها می‌نوازند. اینان با کرنا و سرنا آهنگ‌های سحرآوازی، جنگ‌نامه، هلی (رقص زن‌ها) را می‌نوازند که اصیل‌ترینشان «آغورهللی»، «یورغه هلی» و «لکی» است. (بهمنی، ۱۳۸۲: ۴۳) چنگکی‌ها در کنار موسیقی، به کارهایی مانند اصلاح سروصورت، ختنه‌کردن و کشیدن دندان می‌پردازند. در ایل قشقایی هر طایفه‌ای هنرمند چنگکی خاص خود را در همه‌جا و در همه حال به همراه دارد.

خراط: در کرمانشاه نوازندگان کولیان را «خراط» خطاب می‌کنند؛ زیرا خراطی به‌ویژه خراطی برای ساخت سازهای تنبک، دهل، سرنا، نرمه‌نای یکی از مشاغل رایج ایشان است. نوازندگان کولی عموماً با بخشی از مقام‌های مجازی یا بزم‌آشنایی دارند و در رپرتوار اجرایی آن‌ها علاوه بر این مقام‌ها، آهنگ‌های شهری، آهنگ‌های مناطق مختلف ایران از جمله لری و بندری و... و حتی گاه عربی و ترکی را می‌توان شنید؛ گرچه اغلب اوقات در آغاز مراسم شادی بیشتر شاهد اجرای مقام‌های بزم‌هستیم ولی آهنگ‌های ذکرشده در کنار این مقام‌ها و جابه‌جا و پیایی اجرا می‌شوند.

خطیر: چهارلنگان در قوم بختیاری و در کهگیلویه و بویراحمد به توشمال‌های کولی «خطیر» می‌گویند. شغل اصلی آنان مطربی و سلمانی است.

دلی: در لرستان افرادی به نام «دلی» دوره‌گردانی بوده‌اند که هنگام جمع‌آوری غله و خرمن‌کوبی با ساز آوازهای لری می‌خواندند به‌ویژه در روزهای آخر اسفندماه، با ساز یا

بی‌ساز، بر در هر مغازه‌ای، با نام نشان صاحب آن به بی‌درنگ و بداهه و در نظم هجایی، جامه‌هایی را سر می‌داد. اینان اصولاً لباس سرخ می‌پوشیده‌اند.

دُمی: دُم گروهی از کولی‌های ساکن هندوستان بودند که به مناطق غرب ایران کوچیدند و اکنون نیز در لرستان با همین نام خوانده می‌شوند.

زرگر: یا «رومانلو»، «رومانو» نامی است که کولیان در قزوین یافته‌اند. هم اکنون در روستای زرگرآباد آبیگ ساکنند. این زرگرها همان زینگاروهای هندی هستند که به مرور در گویش عامیانه تبدیل به زرگر شده است. البته یکی از پیشه‌های اصلی زرگرها طلاسازی بوده است، و زبان زرگری منسوب به این کولیان است.

سازنه، سازنده و هندی: از دیگر عناوین نوازندگان در زبان لُری بختیاری است.

سوزمانی: طوایفی کولی رقااص که در سندرچ و کرمانشاه می‌زیستند که کار زنان آنها رقااصی و مردان ساززدن و خوانندگی بود. کنایه از زنانی است که رفتار سبک داشته باشند. لوده و لوند معادل غرشمال.

غُرَبتی: یا هندی‌ها در خراسان به کولی‌ها می‌گویند. آنان نسبت به مردم شهر بیگانه‌اند. در کرمان هم کولی‌ها غُرَبتی نامیده می‌شوند.

فیوج: که بین اهالی عرب جنوب خراسان در اطراف بیرجند، قائن، گناباد، تربت‌حیدریه، کاشمر و خواف رایج هستند. مردان به کار آهنگری سبک و ساختن وسایلی چون کارد، قندشکن، انبر، تیشه، چاقو و نعل اسب و خر و در کار رگ‌زنی و حجامت نیز استاد بودند. برخی زنان فیوج گدایی را پیشه کردند و مردانشان کف‌زنی، جعل عنوان، جعل اسناد و کشوزنی و دزدی درآمدزایی می‌کنند. فیوج‌هایی که در ایران زندگی عموماً دست و صورت خود را خالکوبی می‌کنند.

قاراچی: به معنی مردم سیاه‌چرده، لقبی است که ترکان به آن‌ها می‌دهند. «هنوز هم در تبریز کوچه‌ای به نام قره چیلر سی (کوچه قره‌چی‌ها) وجود دارد قره‌چی‌هایی که در این محل ساکنند اغلب به رقااصی و مطربی و کف‌بینی مشغولند. مطرب‌های تبریز

محصول این محله هستند و در جشن‌ها و عروسی‌ها اغلب زنان یا پسران جوان کولی که لباس زنانه دربر می‌کنند، دعوت می‌شوند که مدعویین را با رقص‌ها و ساز و آوازاها و احیاناً نمایش‌های گوناگون خود مشغول دارند. (ذکا، ۱۳۷۷: ۳۳)

قرشمار: کولیان خراسان که به غرشمال (قرشمال) یا غربتی و غربت، نفر و فیوج و کولی هم مشهورند و اسباب چلنگری و غربال می‌فروشد و ایشان را بدین جهت غرشمال می‌گویند چون در سرشماری محاسبه نمی‌شوند (غیرشمار). دشنامی است در معنی پررو. قرشمال‌بازی در آوردن یعنی پررویی. آهنگ‌هایی چون الله‌مزار، دوقرسه، انارکی و هرای، شاه ختایی یا گل نوایی، سبزپری و برگ گل از ترانه‌های محلی هستند که کولیان این مناطق در مراسم گوناگون اجرا می‌کردند. در مثل است «از سر کولی، از پا قرشمال.» (شاهرودی) یعنی کاملاً بی‌حیا و در مثلی دیگر «قرشمال که لوتی می‌شود اول به خالوی خودش می‌زند.» (خراسانی) که نشان از بی‌ظرفیتی آن‌ها دارد. وحشی بافقی در هجو شاعری به نام کیدی او را به تحقیر قراچه قرشمال خطاب می‌کند:

مزدور قراچه قرشمال حمامی پخ سگلمش ابدال

«قراچی» به معنی سیاه‌چادر است که به دلیل سیاهی پوست کولی‌ها به قراچه و قراچی هم معروفند. در بهار عجم و آندراج آمده: به فتنحین، مطربان همراهی کاولیها از بحرطوبلی که شیخ ابوالفیض فیضی متضمن لغات متضاده در هجو تصنیف نموده معلوم شد که زبان این جماعت است. (نقل از لغت نامه)

کاسب: در خراسان شرقی به رامشگران «کاسب» یا «جَت» می‌گویند که شیعه‌اند. بیشتر آنان پیشه‌ور و صنعتگرند.

گودار/ گدار: گدارها که اصلی هندی و رنگی تیره دارند در مازندران از خنیاگران‌اند و در محاورات درون قومی، خود را چوله می‌نامند. گدارها به دلیل پیشینه‌ای دیرپا و مهارت در خنیاگری تأثیر فراوانی در فرهنگ موسیقی منطقه به‌جای گذارده‌اند. قوم گدار توانسته‌اند به تدریج و با گذشت زمان، بخشی از نغمات، الحان و دانسته‌های موسیقی قوم خود را به استادی با موسیقی مازندران تلفیق نمایند. مری بویس این گودارها را همان

گوسان پارتی می‌داند (مری بویس، ۱۳۶۸: ۳۱ - ۳۲) که نادرست است. گوسان‌ها از نژاد ایرانی‌اند و در دربار بوده‌اند؛ حال آنکه کولی‌ها و گذراها هندی و مردمی‌اند.

گورونی: در لرستان کولی‌ها در دو گروه لوتی‌ها و گورنی‌ها و نیز کاولی شناخته می‌شوند. کولی‌های لرستان، لوتی‌ها در کنار ایلات و عشایر لرستان استقرار داشته و ضمن نواختن موسیقی در داوت (عروسی) و چَمَر (مجلس ختم) با ساخت انواع وسایل کشاورزی گذران زندگی می‌کردند.

لوتی: در استان‌های لرستان، کردستان، کرمانشاه، ایلام، مازندران و خراسان از گروه‌های اجراکننده موسیقی هستند. آن‌ها نوازندگان دپ یا همان دایره بودند و وقایع و حوادث جاری را به صورت شعر و نقل در مجالس می‌خواندند. برخی معتقدند لوت یکی از آلات موسیقی و لوتی به معنی نوازنده لوت است. گویش مشترک لوتیونه دارند. (همان: ۲۷) این خنیاگران شاخه‌ای کولیان‌اند. در مازندران و نواحی شمال ایران نیز گروهی نوازنده با عنوان لوتی شناخته می‌شوند که در مراسم جشن و شادی به نواختن موسیقی می‌پردازند. در این مناطق هنگام جابه‌جایی عروس و داماد و نیز به هنگام بردن جهاز عروس به خانه داماد فضای جشن جنبه همگانی یافته و لوتی‌ها در جلوی دسته به‌عنوان جار زننده و خبررسان با سرنا و دهل یا سرنا و نقاره به اجرای موسیقی می‌پردازند. (فاطمی، ۱۳۸۱: ۱۳۷) لوتی‌هایی هم در دوره قاجار بوده‌اند با صفات عیاری که سبک خواندن اشعار آنان عمدتاً فرم‌های عامیانه بحرطویل خوانی، اشتلم‌خوانی، مخمس‌خوانی و مناسب‌خوانی همراه با نواختن دایره با ریتمی یکنواخت و پرشتاب بوده است. (نصری اشرفی، ۱۳۸۳، ج ۳ ص ۷۴) این گروه اخیر نباید با کولیان ارتباط داشته باشد. اینان همان داش‌مشدی‌ها هستند.

لوری: نوازندگان دوره گرد سیستان که نوازندگی را از نیاکان خود، نسل بعد از نسل به ارث می‌برند، در ابتدا لانگو نامیده می‌شدند، سپس لقب لوری گرفتند (غیر از تنبورگ نوازان که پیوسته لقب پهلوان داشته‌اند) و هم‌اکنون نیز به همین نام شناخته می‌شوند.

مهتر: به نوازندگان که کیلویه «مهتر» گفته می‌شود که از کولیان هستند. این مطربان خود را هندی می‌دانند. در بعضی از مناطق بختیاری هم به توشمال مهتر می‌گویند.

میرشکال (میشکال): اهالی ایل بختیاری به نوازندگان محلی میرشکال گویند. (وجدانی، ۱۳۷۶: ۷۲۷) این عنوان گاه همراه و مترادف اصطلاح توشمال یا توشمال برای نامیدن گروه نوازندگان محلی به کار می‌رود و گاه در کنار توشمال‌ها به نوازندگان سرنا یا کرنا، میرشکال یا میشکال و به نوازندگان دهل، دهلی یا دهل کوب می‌گویند. (غفاری، ۱۳۸۸: ۱۷۸) همچنین در شهرستان مینودشت به نوازندگان نوعی سرنا که مخصوص اقوام سیستانی است، «قوشان» یا «میرشکال» یا «مش کال» می‌گویند. (خسروی، ۱۳۷۲: ۲۳) این نوازندگان در طایفه لر زبان هفت‌لنگ به میشکال و در بین طایفه چهار لنگان به «خطیر» نیز معروف هستند. همچنین میشکال نام طایفه‌ای از ایل بختیاری زیر مجموعه ایل زراسوند ساکن در شهرستان مسجدسلیمان است که به نواختن سرنا شهرت دارند. میرشکال‌ها یا میشکال‌ها به هنگام جشن عروسی به نواختن آهنگ بازی‌های محلی مانند سواربازی، دستمال‌بازی و چوب‌بازی و نیز اجرای موسیقی مرجنگه و ملاروه می‌پردازند.

۲-۲. جایگاه اجتماعی لولیان در فرهنگ عامه و ادب فارسی

لولیان با آلات موسیقی و ویژگی‌های فرهنگی - اجتماعی خود و با توجه به جنبه‌های گوناگون و ویژگی‌های خاص در ادب پارسی وارد شده‌اند. در آثار منظوم ادب فارسی نخستین بار فردوسی در شاهنامه از این قوم یاد می‌کند؛ چنانکه یاد شد. «در شعر فارسی مفهومی از زیبایی همراه با عدم عفاف است و پرهیز در این کلمه وجود دارد» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۸: ۴۱۷).

لوتیان و کولیان همواره با نظر منفی مردم روبرو هستند. مردم به همین دلیل از رفتار آنان چندان دل‌خوشی ندارند. در سیرجان مثلی است که «با سه دسته نکن شناسایی: با کولی و لولی و عطا الهی». در بیرجند به کولی پیر جتی می‌گویند. از کسی می‌پرسند: «بدترین آدم و بدترین حیوان و بدترین زمین و بدترین میوه چیست؟» می‌گوید: «پیر جتی را دیدم که بر خر سبزی نشسته بود، بر زمین کبرو (شوره‌زار) می‌رفت، سنجد می‌خورد.»

که در این مثل به هر چهار اشاره شده است؛ اما عجب است که در باورهای عامیانه مردم بیرجند «اگر صبح هنگام خروج از خانه چشم کسی به کولی بیفتد روز خوبی در پیش خواهد داشت.» (ذوالفقاری، ۱۳۹۴) شاید میان پیرجنتی و کولی به رغم ترادف، تفاوتیایی نیز داشته باشند. بختیاری‌ها وقتی نهایت بدی را می‌خواهند مثال بزنند، می‌گویند: «مگر ما کولی و غربت شده‌ایم؟» آن قدر که نشست و خاست با آنان مایه بی‌آبرویی است: «اگر کولی نیستی در خانه کولی چه می‌کنی؟» نزد مردم چنان بی‌ارزش هستند که حتی امواشان هم بی‌ارزش‌تر از خودشان است. خر کولی نمونه بارز آن است؛ چنانکه به قول نجف‌آبادی‌ها «بیتالی (خرسواری) را از خر کولی یاد می‌گیرند.» یا «سرخر کولی نعل‌بند می‌شوند.» این مثل که در تمام ایران رواج دارد، نشانگر نادیده و بی‌اهمیت شمردن مال و حال کولیان است. و در یک مثل بوشهری است که هر کس با این مردم حشرونشر پیدا کند مثل آنان می‌شود: «کولی نبود، همراه کولی‌ها می‌گشت.» شاید به همین دلیل نه کسی از آنان زن می‌گیرد نه زن می‌دهد مگر به قول سیستانی‌ها به این کار مجبور باشد: «ولی دادم، ولی دادم، ناچار شدم به کولی دادم.» اکنون در چند حوزه به جایگاه اجتماعی و کار و کنش آنان می‌پردازیم:

۲-۲-۱. کسب و کار، معیشت و زندگی

کولی‌ها همه کاره‌اند. غربتی‌ها و کولیان به کارهای دلاکی، غربال‌بندی، مطربی، آهنگری و مسگری می‌پردازند و در خیلی از کارها مهارت دارند؛ از این رو در مثل ترکی است که: «شاه هم ممکنه به کولی احتیاج پیدا کند.» کولی بی‌کار نمی‌ماند، و به قول معروف «وقتی کولی بی‌کار می‌شود پشم ک... را می‌کند.» با همه این‌ها مردمی فقر و ناتوان و تهیدست هستند. دلیل آن شاید جایگاه اجتماعی آنان باشد که هیچ‌گاه به آنان فرصت داده نشده تا در اجتماع مطرح شوند. ممکن است سوابق خلاف گروهی از آنان موجب این امر بوده باشد. جامی در سلسله الذهب داستانی از فقر آنان نقل می‌کند: «لولی‌ای به پسرش می‌گوید: بهترین خوردنی‌ها نان گندم است. پسر می‌پرسد: تاکنون نان

گندم خورده‌ای؟ پدر جواب می‌دهد: من خود نان گندم نخورده‌ام اما پدر بزرگ پیر من که نیکبخت زمانه بود به چشم خود دیده بود که در حوالی شهر، شخصی نان گندم می‌خورد.» (جامی، ۱۳۷۰: ۱۲۹) اما به عکس شهر بابکی‌ها آنان را کم همت می‌دانند: «کولی اگر همتی داشت، توبره را از پشت خودش برمی‌داشت». یا حتی به قول اوحدی مراغه‌ای در جام جم مُشک لولی هم بی‌ارزش است: «مشک لولی نه لایق جیب است.» از این امثال برداشت می‌شود کالاهای نامرغوب استفاده می‌کردند و برای همین است برازجانی‌ها می‌گویند: «کولی و آرد جو» تنها توان آنان خرسواری است و البته در این کار ماهرند. برای همین است که نه‌اوندی‌ها هنگامی بخواهند تبحر کسی را نشان دهند، می‌گویند: «می‌خواهد خرسواری را به کولی یاد بدهد. مثل «خر کولیه، هر کی رسید لنگش را می‌گرداند رویش.» در شهر بابک ناظر به همین مسئله است.

مشاغل اصلی کولیان که بازتاب آن را در امثال و اشعار فارسی می‌بینیم عبارتند از:

۱- ۲- ۱- خوانندگی و نوازندگی و رقصندگی: کار اول لولیان مجلس آرایبی است که با رقص و آواز و ساز خود «طی چندین سده معرکه گردان اصلی بیشتر جشن‌ها و شادمانی‌های مردم بوده و همواره در جایگاه مطرب و رقص، آوازه‌خوان و بازیگر در بسیاری از مجالس عروسی و ختنه‌سوران و دیگر همایش‌های سرورآمیز اقوام مختلف حضور یافته، به تعمیق هنرهای ملی و بومی می‌پرداختند» (نصری اشرفی، ۱۳۸۳: ۱۷-۸). این گروه به‌عنوان متولیان موسیقی سنتی در مراسم شادی چون عروسی و ختنه‌سوران، جشن نوروز و نیز در مراسم عزا شرکت می‌کردند و با نواختن آهنگ به کسب درآمد می‌پرداختند. البته به قول لرها برای کولی سخت است که در عروسی پسرش بیکار بماند: «حالا کولی باشی و عروسی پسرت هم باشد». لوتی نمی‌تواند بیکار باشد؛ به قول دورودی-ها «لوتی که بی‌کار است، مجلس ختم پدر خودش را می‌گیرد.» «تمامی آنچه کولیان برای ساخت و اجرای موسیقی می‌خواستند، نوا و ریتمی بود که بتوانند با کمک دست‌وپاهایشان آن را اجرا کنند. موسیقی کولی‌ها با فی‌البداهگی، آرایه و مهارت در

حرکات فیزیکی بدن همراه است» (مولایی، ۱۳۷۸: ۱۷-۱۶) از دیرباز و حتی زمان مولانا کار آنان رقص و آواز بوده است:

در دل هر لولی ای عشق چو استاره‌ای رقص کنان گرد ماه نورفشان آمدند

(مولوی، ۱۳۷۸: ۳۵۸)

هله دیوانه لولیا به عروسی ما بیا لب چون قند برگشا که سلام علیکم

(مولوی، ۱۳۷۸: ۸۴۶)

از رقاصی لولیان مثل بسیار برجاست؛ جیرفتی‌ها می‌گویند: «لوتی از کون جنباندن عارش نمی‌آید، از پول گرفتن عارش می‌آید.» و چنان در این کار ماهرند که «در بر لوتی، تو رقاصی مکن.»

کولیان در نواختن انواع ساز استادند. در مناطقی از ایران به آنان «سازنده» هم می‌گویند. همین نکته باعث شده امثالی برای آنان بسازند؛ مثل این مثل آبدانانی: «اگر لوتی هستی فرض کن برای خودت می‌زنی.» یا «لوتی تو برو لقمه خود گاز بزن، پشت سر مردمان تو کم ساز بزن.» و گاه هم بهانه‌جویی می‌کنند: «به توشمال گفتند: «ساز بزن.» گفت: «پایم می‌خارد.» آنان در نواختن انواع ساز مهارت دارند. سرنا یا سورنای (نای جشن) ساز لولیان است:

مسلمانان مسلمانان به هر روزی یکی شوری به کوی لولیان افتد از آن لولی سرنایی

(مولوی، ۱۳۷۸: ۹۵۳)

دهل، هم ساز لولیان است و «هنوز در برخی سرزمین‌ها در مراسم جشن و عروسی لولیان دهل می‌نوازند» (شیرکانی، ۱۳۶۹: ۴۴). در عصر منوچهری دامغانی هم نای لولیان رواج داشته است:

این زند بر چنگ‌های سغدیان پالیزبان و آن زند بر نای‌های لوریان آزادوار

(منوچهری، ۱۳۴۷).

دهل از سازهای رایج کولیان در لرستان است که استادی خاص در نواختن آن دارند. مثلی لری است از حماقت کولیان دهل‌زن: «لوتی فرار کرده بود، توی دره‌ای دهل می‌زد.» دنبک هم می‌نوازند: «لوتی دنبک زیر بغلش است.» لولیان آوازخوان هم هستند. باخزری در اورادالاحباب و فصوص‌الآداب داستانی نقل می‌کند:

«گروهی از لولیان غریب، وارد شهری می‌شوند و گرد شهر می‌گردند و این بیت را می‌خوانند: جانانه من سبوس و بندانه من / کاری نکنی برون شو از خانه من؛ و این بیت در شهر مشهور می‌شود. شیخ سیف‌الدین باخزری بر سر منبر می‌رود و می‌فرماید: هیچ می‌دانید که این لولیان چه می‌گویند و معنی سخن ایشان چیست؟ هان تا گمراه نشوید که آن‌ها فرستاده‌ی حق‌اند. شما از حق شنوید که در صورت حروف آن بیت، حق با شما می‌گوید: من لم یرض بقضائی و لم یصبر علی بلائی فلیخرج من ارضی و سمایی.» (باخزری، ۱۳۴۲: ۲۱۱-۲۱۲)

۲- ۱- ۲. **معرکه‌گیری:** از انواع معرکه‌گیری لوتیان معلق زدن بود؛ چنان‌که در مثل «پیش کولی معلق زدن خطاست» یا «به لوتی معلق زدن نباید آموخت.» یا «پیش لوتی و معلق؟». این مثلها شکل دیگر «پیش‌غازی و معلق‌بازی» است. در لطایف عبید است که «لولی‌ای با پسر خود ماجرا همی‌کرد که تو هیچ کاری نمی‌کنی و عمر در بطالت به سر می‌بری چند با تو گویم که معلق‌زدن پیاموز و سگ را از چنبر جهانیدن و رسن‌بازی تعلم کن تا از عمر خود برخوردار شوی» (عبید زاکانی، ۱۳۴۳: ۲۷۴). و بنابر گزارش عبید رسن‌باز هم بودند. بندبازی یا داربازی و ریسمان‌بازی، و در گیلان لافندبازی راه رفتن از روی طناب در ارتفاع با حفظ تعادل به همراه حرکات آکروبات و هیجان‌انگیز است. «در آسیای صغیر، به بندبازان «جانباز» یا «پهلوان» می‌گفتند.» (اولیاچلیبی، ۱۳۱۴: ج ۱، ص ۶۲۵؛ ج ۲، ص ۴۳۹)

زلف عنبرسای او گوید به جان لولیان خیز لولی تارسن بازی کنیم اینک رسن
(مولوی، ۱۳۷۸: ۷۰۵)

از رسن زلف تو خلق به جان آمدند بهر رسن‌بازی‌اش لولیکان آمدند

(مولوی، ۱۳۷۸: ۷۱۱)

یکی از معرکه‌گیری‌های لولیان میمون‌بازی است. در امثال است که «عاقبت میمون لولی را گذر بر چنبر است.» یا «به رویش بخندی، عین انتری که از کول لوتی بالا می‌ره، می‌پره روی کله‌ات.» یا «مثل انتر لوتی مُرده.» یعنی خیلی ناراحت.

۲- ۲- ۱- ۳. **دزدی و طراری:** آن‌ها به دزدی و راهزنی و طراری شهره‌اند. اصطلاح «لوتی خور» دلالت بر همین رفتار کولیان دارد، معادل بالا کشیدن. مولانا از صفت دزدی آنان بسیار یاد می‌کند:

دزدید جمله رخت مال لولی و لولی‌زاده‌ای در هیچ مسجد، مکر او نگذاشته سجاده‌ای
(مولوی، ۱۳۷۸: ۸۸۳)

مال لولی و شنگولی بی‌مکسب و مشغولی جز مال مسلمانان مال که بریم آخر
لولی که زرش نبود مال پدرش نبود دزدی نکند گوید پس ما چه خوریم آخر
(مولوی، ۱۳۷۸: ۳۷۳)

در کتاب مقامات ژنده‌پیل از دزدی کولیان یاد شده است: «در ده صاغو، دزدی به خانه محمد حیتی، از مریدان احمد جام می‌رود و دستبندی را از خانه‌اش می‌دزدد. پس از یکی از مریدان احمد جام به مدد پیشگویی وی، دستبند مسروقه‌اش را از لولیان باز می‌یابد.»
(غزنوی، ۱۳۴۰: ۲۸۱)

در راور کرمان مثلی است که «آلو سیاه و لولی را به خانه راه مدهید.» و راهزنی آنان از این مثل شهر بابکی دریافت می‌شود: «مگر لولی‌ها پشت گدارند؟» حال اگر دزدی ناشی از کولی که خود به دزدی معروف و به رذالت موصوف است، توبره خر دزدیده باشد. به کنایه می‌گویند «توبره خر کولی را دزدیده.» حتی وقتی: «کولی چیزی گیرش نیامد، رخت زنش را دزدید.» یا «کولی، کولی را دید، چماقش را دزدید.» این مثل‌ها همگی نشان می‌دهد، این صفت ذاتی این جماعت است.

۲-۲-۱-۴. **فالگیری:** کف بینی و فالگیری عمدتاً کار زنان کولی است. در شعر شاعران معاصر زیبایی، فالگیری و دوره گردی دختران کولی بازتاب یافته است. نصرت رحمانی شعری زیبا دارد: «کولی وحشی نگفتنی‌ام/ خویش نهان دارد از نگاه تو نصرت/ تقه زند در گشایی بشوی، بور/ هم چو پرستو به شهر گرم دلت/ کوچ کنم تا ز عشق سرد نمیرم/ باز نگه بر خطوط دست تو بندم/ باز بیایم دوباره فال بگیرم/ فال بگیریم، بگویم/ این خط مرگ است/ لیک زنی در میان راه نشسته ست/ فال بگیرم بگویم/ این خط عمر است...» (کولی، ۱۳۹۰، ص ۸۹)

نادر نادرپور در شعر فالگیر رفتار کولیان فالگیر را چنین زیبا به تصویر کشیده است: ن کندوی آفتاب به پهلو فتاده بود/ زنبورهای نور ز گردش گریخته/ کف بین پیر باد درآمد ز راه دور/ تا بشنود راز خود از فال روشنش/ چون کولیان نوای غریبانه ساز کرد...» (گزینه اشعار، ۱۳۸۲)

۲-۲-۱-۵. **تن فروشی:** برخی زنان لولی گاه به تن فروشی مشهورند. صاحب آندراج لولی خانه را مترادف قحبه خانه دانسته است. در مثل افغان‌هاست که «از خانه بی‌الو (آتش)، زن لولی به.» یک مثل هم هست که به تن فروشی آنان اشاره دارد: «زیر پل منزل خطرناک است/ منزل لوتیان بی‌باک است.» باید در نظر داشت در گذشته یکی از مکان‌های خلافاکاران زیر پل‌ها بوده است. و مثلی شهرضایی است که «غربتی می‌گوید: از یک‌بار گا...ن هیچ کس هیز نمی‌شود.»

۲-۲-۱-۶. **غربال بندی:** غربیل یا غلبیل یا غربال آلت بیختن است که ظرفی است که از روده و یا از مفتول بافته می‌شود. یکی از کارهای کولیان غربال بندی یا غربیل بافی است؛ از این رو آنان به غربال بند هم معروفند. در مثل است: «غربال را جلوی کولی گرفت و گفت: «من را چه طور می‌بینی؟» گفت: هر طور که من را می‌بینی.» و نمی‌دانیم چرا آذری-زبانان در امثال خود می‌گویند: «غربیل گران است، کولی گیسویش را می‌برد.» در دماوند غربیل کولی نماد دروغگویی است: «مثل غلبیر (غربیل) کولی می‌ماند.»

۲-۲-۱-۷. **فروش گیاهان دارویی و طبی:** آنان با دادن موی خرس، پنجه گرگ، مهره مار و علف‌های طبی یا با ورق و تکه‌های صدف، درمانگری می‌کنند و برای بخت-گشایی دختران و خوشبختی آنان، طلسم و جادو می‌دهند و یا باطل‌السحر می‌فروشند. در خراسان معتقدند که باید مقداری پیه گرگ یا گراز از زنان کولی خرید و پنهانی به سر و تن شوهر مالید: با این عمل شوهر از هوو بیزار خواهد شد و به‌زودی از او کناره خواهد گرفت. (ذوالفقاری، ۱۳۹۴)

اوحدی مراغه‌ای از حب لولی می‌گوید. مقصود از حب داروهای سنتی است که برای زنان و بیماری‌ها تجویز می‌کردند:

حب لولی گراز شکر باشد حبه‌القلب را بتر باشد. (اوحدی مراغه‌ای ۱۳۰۷)

سپیده‌فروشی هم می‌کردند:

ز مهر آینه لولی زن سپیده فروش ز فرق خود قصب زرد ماهتاب نهد

(بدر جاجرمی به نقل از لغت‌نامه دهخدا)

۲-۲-۲. **وضع ظاهری، خلیات و رفتار کولیان**

اینکه کولیان باور مذهبی مشخصی ندارند و بر اصول اخلاقی پایبند نیستند، به بی-بندوباری و آزادی مطلق همه کار می‌کنند. از جیب‌بری و مکر، که نقطه ضعف اصلی آنهاست تا مستی و میخوارگی. بی‌دلیل نگفته‌اند: «مزه لوتی خاک است.» برای کولی اصل شادبودن مهم است. فقر آنها را در غم و اندوه نگاه نمی‌دارد. آنها چند خصلت بارز دارند که در امثال و اشعار فارسی برجسته شده است:

۲-۲-۲-۱. **سرگردانی و خانه به دوشی:** کولیان خانه‌به‌دوشانی کوچرو هستند که

هرکجا کاری باشد، همان‌جا اُتراق می‌کنند. این خانه‌به‌دوشی و آمیختگی با اقوام و فرهنگ‌ها به آن‌ها کمک کرده است تا یاد بگیرند با همه بجوشند و هم‌رنگ آنان شوند.

آنان هرجا بروند با سلیقه‌ها و آداب و هنجارهای اجتماعی مردم هم‌رنگ شده و در کنار زبان خود، زبان و فرهنگ مردم آنجا را کاملاً فرامی‌گیرند و بدان پایبند می‌شوند. با همه

همزیستی مسالمت‌آمیز دارند. مهاجرت و خانه‌به‌دوشی لولیان در شعر شاعران زمینه‌های مضامین زیبایی آفریده است:

این دل سرگشته همچون لولیان باز دیگر جای مسکن می‌کند

(خاقانی، ۱۳۸۲: ۶۰۸)

لولیان از شهر تن بیرون شوید لولیان را کی پذیرد خان‌ومان (مولوی، ۱۳۷۸: ۷۵۵)

هر شب مقام دیگر و هر روز شهر نو چون لولیان گرفته دل من مسافری

(مولوی، ۱۰۹۹)

۲-۲-۲. بی‌نظمی، بدشکلی و بدلباسی: شاید کوچروی و خانه‌به‌دوشی آنان را

چنین بی‌نظم و دچار شلختگی و آشفتگی کرده باشد. بی‌سروسامانی و بی‌نظمی زندگی این کوچ‌روان چادر نشین مثل است. «مثل خانه کولی‌ها» یعنی آشفته.

باطنی همچو بنگه لولی ظاهری همچو کلبه بزاز (سنایی، ۱۳۸۱: ۱۸۰)

با ترکناز طره هندوی تو مرا همواره همچو بنگه لولی است خان و مان (کمال

اسماعیل)

تهرانی‌ها در وصف شلختگی و بدلباسی می‌گویند: «به دده مطبخی و کولی غربیل‌بند می‌ماند» مردان کولی، خلاف زنانشان، سیه‌چرده و بدشکل هستند. سیرجانی‌ها به کنایه می‌گویند «مثل أجاج کولی‌ها». در کندلوس مازندران به آدم بدلباس می‌گویند: «کولی قبا دراز». سر و وضع آشفته و لباس گشاد دارند. تنبان لولیان در شیراز مثل است: «مثل جنگک جنگک کولی». و «لوتی است و همین یکدست لباس».

۲-۲-۳. رفتارهای زنانه و دلبرانه: مقصود شوخی و شنگی و لوندی و سرمستی و

دلبری و رعنائی زنان آن‌هاست که در شعر فارسی بیشتر بازتاب داشته است:

گاه ناهید، لولی رعنا کندت بادسار و باده‌گسار (سنایی، ۱۳۸۱: ۱۳۷)

صبا ز آن لولی شنگول سرمست چه داری آگهی چون است حالش (حافظ، ۱۳۷۰)

فغان کاین لولیان شوخ شیرین کار شهر آشوب

چنان بردند صبر از دل که ترکان خوان یغما را (حافظ، ۱۳۷۰)

ای خواجه شنگولی ای فتنه صد لولی

بشتاب چه می لولی آخردل ما خستی (مولوی، ۱۳۷۸: ۹۳۴)

و لولی وش به معنی دلبر:

دلم ربوده لولی وش است شورانگیز

دروغ وعده و قتال وضع و رنگ آمیز (حافظ، ۱۳۷۰)

۲-۲-۲. بی حیایی و بی شرمی: در فرهنگ رشیدی و فرهنگ جهانگیری لول و لور به معنی بی حیاست و لوری و لولی به آن منسوب است؛ زیرا بی حیایی لازمه لولیان است: «لول با اول مضموم و واو مجهول بی شرم و بی حیا را گویند و آن را لور نیز خوانند. لوری و لولی منسوب به آن است». وقتی کسی خود را نجیب و بزرگ می داند ولی رفتاری زشت و ناپسند دارد، می گویند: «لولی گری تخم نیست که بکارند، هر که لولی گری کرد لولی است.» و لولی گری کنایه از رفتار وقیحانه و رذالت است که مردم معتقدند در لویان ارثی است؛ اما هر که رذالت کرد اگرچه از خانواده نجیب باشد، رذل است. از نشانه‌های پررویی آنان همین بس که به قول گلبافی‌ها «لولی را تو ده راهش نمی دادند، می خواست کدخدا بشود»

۲-۲-۲. بی ظرفیتی: از نشانه‌های بی ظرفیتی آنان اینکه به قول بوشهری‌ها: «اگر جلوی کولی حرکت کنی می گوید خرم شده‌ای و اگر دنبالش حرکت کنی می گوید سگم شده‌ای.» در مثل است: «لولی را گفتند خوش آمد، تو بره‌اش را برداشت پیش آمد.» یا به «غربتی گفتند خوش آمد، تو بره‌اش را برداشت پیش آمد.» گیلکی‌ها هم مثلی دارند: «آدم به بچه کولی رو نشان دهد، کوزه دوشاب می خواهد. یعنی به آدم فرومایه که رو بدهی، دیگر تو را رها نمی کند. یک مثل ارومیه‌ای است که «به کولی که مقام بیگی بدهند، اول سر مادرش را می برد.» یا به قول بیرجندی‌ها «کولی را که رو می دهند، می رود به زن خواستن» نشانه دیگر بی ظرفیتی آن‌ها اینکه به قول خراسانی‌ها: «کولی که لوتی می شود، اول به دایی خودش ضربه می زند.» لولیان همواره فقیرند و البته کم ظرفیت: «لالا نرسد به

خانه‌داری، لولی نرسد به اسب‌سواری» یعنی فرومایگان پست فطرت همان بهتر که به ثروت و مقام نرسند؛ و به نودولتان در کرمان به کنایه و تمسخر می‌گویند: «لولی خری خریده.»

۲-۲-۲. **پرسروصدایی و جنجال‌آفرینی:** در اصطلاحات عامه «کولی‌بازی» در آوردن یعنی ایجاد سروصدا و شلوغ‌بازی. مثل شاهرودی «از سر کولی، از پا قرشمال.» ناظر بر همین خصلت آنان است. گویا بدتر از این دو، ایلاتی‌ها هستند: «ایلاتی با کولی دعوا کرد، کولی از آبروریزی ترسید.» در مازندران اگر کسی جنجال‌آفرینی کند، می‌گویند: «شیر کولی خورده نه شیر مادر.» یا در مثل سرخه‌ای: «کولی است دو شلوار دارد، یک شلوار را به سرت می‌اندازد.» و خداوند آن روز را نیاورد که کولی برای آبروریزی پشت‌بام برود، بروجردی‌ها می‌گویند: «کولی که رفت به بام، نجیب باید بیاید خانه و در را ببندد.» وقتی اتفاق کوچکی برای کولی پیش می‌آید دادو فریاد می‌کند و به قول بختیاری‌ها گویی «لنگه کفش یا کاسه کولی را آب برده است.» مثل آمره‌ای «کولی است که پوستش را سگ برده است.» هم همین مقصود را بیان می‌کند. دعوای دو کولی هم شنیدنی است: «اگر تو عزتی من حرمتم، اگر تو کولی‌ای من غربتی‌ام.» در گیلان به آدم پرجنجال می‌گویند: «خلق و خوی کولی را دارد، چهل روز به چهل روز به چادر خوابگاهش مار می‌افتد.» شاید نظیر «کک به تمبان افتادن». این ویژگی ناظر بر زندگی ایلاتی و کوچ‌نشینی آن‌ها و زندگی در محیط باز و یا لازمه کار آن‌هاست.

۲-۲-۲. **خشونت و تندخویی:** کولی‌ها میان خود بسیار زود و سخت نزاع و هم زود آشتی می‌کنند. قدرت، جنگجویی و مشت‌زنی بزرگترین صفات شوهر مناسب برای زنان کولی است. هیچ زن کولی حاضر نیست با مرد نزاع‌گریز ازدواج کند. از این رو زنانشان بسیار خشن هستند، حتی با کودکان خود: «چنان زد توی پر طرف که هیچ کولی‌ای در کون بچه‌اش نمی‌زند.» از نشانه‌های تندخویی احمقانه آنان است که در مثل آمره‌ای است: «کولی بچه خود را به زمین می‌کوبد تا دل همسایه‌اش بسوزد.» البته گاه «کولی، کولی را می‌بیند، چوبش را زمین می‌اندازد.» همین مثل را هم وقتی به کار می‌برند که بگویند حتی پست‌ترین افراد هم چون به هم می‌رسند، حرمت یکدیگر را نگه می‌دارند.

۲-۲-۲-۸. **آداب ندانی:** در مثل سیرجانی است که «به لولی گفتند حرف بز، گفت ماه به قدر یک کماچ از پشت کوه بیرون آمد.» این هم حرف زدن کولی‌ها که آن را نه سر است نه بن. اصلاً «اگر لوتی نگوید به ک... م، دلش می‌ترکد.» و به قول بختیاری‌ها «اگر لوتی نگوید دنیا به تخم، چه باید بگوید؟» **به هر حال** «آنچه پیش لوتی‌ها باب است پیش ما نایاب است.» به لوتی گفتند: «شلوارت را دزدیدند.» گفت: «بگذار ببرند، توش تیز داده‌بودم.» و اینکه معروف است «دختر کولی خانم نمی‌شود.» دلیلی بر تربیت‌ناپذیری آنان است.

۲-۲-۲-۹. **دروغ‌گویی و حيله‌گری:** آن‌ها به شالانانی و مکاری شهره‌اند و کارهایشان را با حيله پیش می‌برند و «یک روده راست در شمکشان نیست» نیرنگ در ذات آن‌هاست. مردم خمین می‌گویند: «کولی گفت یک‌راست می‌گویم، یکی دروغ برای یک لقمه نان» در شیراز به آدم نیرنگ‌باز می‌گویند: «غربتی است، خر باد می‌کند و می‌فروشد.» کرمانی می‌گویند: «پیش لولی پوست خر گت می‌کند.»

۲-۲-۱۰. **گدایی و پست طبعی:** یکی از شغل‌های کولیان دوره‌گرد، گدایی است. به قول دماوندی‌ها «دختر کولی را اگر خانه شاه هم ببرند، می‌گویند: «باجی خیرم کن.» و در این باره داستانی عامیانه در کرمان است: «دختر گدایی را بخت یاری کرد و به همسری پادشاهی درآمد. چون به گدایی خو گرفته بود، نمی‌توانست از آن صرف‌نظر کند و از دیگران هم نمی‌توانست چیزی بخواهد. در خلوت برابر آینه می‌ایستاد و خطاب به تصویر خود تکرار می‌کرد: «بی‌بی خیرم کن.» تا راز آشکار شد و نام او را بی‌بی خیرم کن گذاشتند.» (بقایی، ۱۳۷۰: ۵۹) و از رفتارهای این توبره‌کشان اینکه «کولی، خیال می‌کند هرچه در توبره‌اش هست، در توبره رفیقش هم هست»؛ یعنی ناآگاهان در قضاوت دیگران قیاس به نفس می‌کنند. این توبره‌گدایی گاه برکت دارد. «مردم خراسان بر این باورند که برای درمان فراموشی بیمار باید قطعه نانی از توبره قرشمال‌ها بدزد و بخورد تا معالجه شود.» (ذوالفقاری، ۱۳۹۴)

۲-۲-۱۱. **پرحرفی و پرگویی:** از ابزارهای مهم کولیان زبانشان است. با زبان آوری باید بتوانند به هدف برسند. اصل بساط کولی زبانش است. برای همین سیستانی‌ها مثل می-زند که «به لوتی گفتند بساطت را برچین، گفت این دهانم که بستم.» و بسیار گویند. آمره-ای‌ها برای آدم پرگو کولی‌ها را مثل می‌زنند: «مثل کولی که چهل تا چهل تا کلمه با هم بر زبان می‌آورد.» و زنان کولی در پرگویی مشهورترند. این موضوع را یک مثل شهر بابکی نشان می‌دهد: «غربتی گفت اگر راه رفتن خرم مثل زبان زخم بود، روزی چهل (هفتاد) فرسخ می‌رفت.»

۲-۲-۱۲. **منفعت‌طلبی و زرنگی:** از نشانه‌هایش آنکه: «کولی به کولی بوسه نمی‌دهد.» یا «کولی روغنش زیاد می‌شود، کئ.. دخترش را چرب می‌کند.» و «سگ، سگ را می‌گیرد برای کولی راه باز می‌شود.»

۲-۲-۱۳. **وقت‌ناشناسی، وارونه‌کاری و نادانی:** وقتی کسی کار بی‌موقع و بیهوده و نابهنگام می‌کند در یزد می‌گویند: «کولی دم رفتن آخور می‌بندد.» یا «وقت رفتن آتشدان می‌سازه» یا «کولی می‌خواست بار کند، خانه (أجاق) می‌ساخت.» یا «کولی‌ها وقت کوچ، آخور اسب‌ها را سفید می‌کنند.» نادانی کولی از آنجا معلوم می‌شود که به قول لارستانی‌ها «کولی عورتش پیدا است، بند تنبانش را سفت می‌کند.» و این هم از نشانه‌های نادانی کولی است: «غربتی گفت بچه‌ام را ملا کن (باسواد کن) که خرم رفت.»

۳. نتیجه‌گیری

کولیان و لولیان بخشی جدانشدنی در فرهنگ ایران به شمار می‌روند. و در تمام جوامع به رقاصی، بازیگری، آوازخوانی، فالگیری، رمالی، آهنگری و خراطی مشغولند. رفتار این لولیان در ضرب‌المثل‌های فارسی و اشعار شاعران بازتاب داشته است. کولیان را نمی‌توان بازماندگان گوسان‌ها دانست؛ آنان شاعران و موسیقیدانان دوره‌گرد و راویان داستان‌های ملی ایران و سرگرم‌کننده شاهان و در میان مردم جامعه خویش دارای احترام بودند. تفاوت گوسان‌های مشهور درباری با کولیان‌های دوره‌گرد این بود که «علاوه بر بهتر خواندن و

بهتر نواختن، خود نیز از هنر شاعری بهره داشته‌اند اما کولیان میان مردم بودند و چندان محترم شمرده نمی‌شدند.

این آوازخوانان و نوازندگان در مناطق مختلف ایران پراکنده‌اند و به نام‌های مختلف مشهورند: در کردستان لوتی، در خوزستان قجر و خطیر، مطرب و لوتی، در کهکیلویه مهتر، در فارس قوال یا سازنده، در آذربایجان عاشیق، در مازندران گودار/ گدار، در بوشهر خطیر، در کرمانشاه لوتی خراط سوزمانی، در بلوچستان پهلوان و جت، در ایل بختیاری توشمال میرشکال و دلی دُمی سازنه گورونی، سازنده و هندی، در قزوین زرگر و رومانلو و رومانو، در خراسان دُهلای کاسب غُربتی و فیوج قُرشمار در تبریز قاراچی، در سیستان لوری، در کهکیلویه مهتر معروفند.

مردم به دلیل نفرت از رفتار آنان چندان دل‌خوشی از لولیان ندارند. این نفرت در دویست مثل فارسی و ده‌ها شعر شاعران بازتاب یافته است. در امثال فارسی بیشتر به رفتارهای بد و جنبه‌های منفی لویان و کولیان توجه شده است؛ اما در اشعار کلاسیک بر وجه مثبت آنان چون دلبری، شادی‌خواری تأکید می‌شود. لولی و کولی گرچه مترادف‌اند اما لولی کاربرد لطیف و زنانه دارد اما کولی نه.

کولی‌ها همه کاره‌اند. مشاغل اصلی کولیان که بازتاب آن را در امثال و اشعار فارسی می‌بینیم عبارتند از: خوانندگی و نوازندگی و رقصندگی، معرکه‌گیری، دزدی و طراری، کف‌بینی و فالگیری، تن‌فروشی، غربال‌بندی، فروش گیاهان دارویی و طبی و هر کار دیگر که پیش آید.

کولیان باور مذهبی مشخصی ندارند و بر اصول اخلاقی پایبند نیستند، به بی‌بندوباری و آزادی مطلق همه کار می‌کنند. از جیب‌بری و مکر، که نقطه ضعف اصلی آنهاست تا مستی و میخوارگی. کولیان خانه‌به‌دوشانی کوچرو هستند که با اقوام و فرهنگ‌ها و سلیقه‌ها و آداب و هنجارهای اجتماعی مردم هم‌رنگ می‌شوند. کوچروی و خانه‌به‌دوشی آنان را بی‌نظم و دچار شلختگی و آشفتگی کرده است. زنان آن‌ها در شعر فارسی رفتارهای زنانه و

دلبرانه دارند. بی‌حیایی و بی‌شرمی گویا لازمه لولیان است. مثل‌های فراوان در بی‌ظرفیتی آنان وجود دارد.

پرهیا هو و پرسرو صدا و جنجال آفرینند و خشن و تندخوی. آن‌ها به شالاتانی و مکاری شهره‌اند و کارهایشان را با حيله پیش می‌برند. به دلیل روحیه ایلاتی آداب ندان و تربیت-ناپذیرند یکی از شغل‌های کولیان دوره گرد، گدایی است. از ابزارهای مهم کولیان زبان‌شان است و زنان کولی در پرگویی مشهورترند. وقت‌ناشناس، وارونه کار و نادان هم هستند.

کتابنامه

آقاعباسی. یدالله. (۱۳۹۱) **دانشنامه نمایش ایرانی: جستارهایی در فرهنگ و**

بوطیقای نمایش ایرانی. تهران: قطره؛ ۱۳۴۸ و کرمان: دانشگاه شهید باهنر

(کرمان).

اسعد گرگانی. فخرالدین. **ویس و رامین**. (با دو گفتار از صادق هدایت و

مینورسکی). با مقدمه و تصحیح و تحشیه محمد روشن. تهران: صدای معاصر. ۱۳۸۱

افشار سیستانی. ایرج (۱۳۷۷). **کولی‌ها - پژوهشی در زمینه زندگی کولیان ایران**

و جهان. تهران: روزنه.

افلاکی. شمس‌الدین احمد (۱۹۵۹). **مناقب العارفين**. ج دوم. آنکارا: انجمن تاریخ

ترک.

امام شوشتری. محمدعلی. (۱۳۷۷) **جغرافیای تاریخی خوزستان**. تهران: امیرکبیر.

امان‌اللهی بهاروند. سکندر. (۱۳۸۷) **خنیاگری و موسیقی در ایران**. تهران: نشر آرون.

اولیاچلیبی. محمد ظلی بن درویش. (۱۳۱۴) **اولیاچلیبی سیاحتنامه سی**. ج ۱-۲. چاپ

احمد جودت. استانبول.

اوحدی مراغه‌ای. (۱۳۰۷) **جام جم اوحدی**. به تصحیح وحید دستگردی. تهران.

- بهمنی. پروین. (۱۳۸۲) زمزمه چشمه‌سار: نگاهی به موسیقی ایل قشقایی. مجله عروس هنر. شماره ۲۵. آذر.
- باخزری. ابوالمفاخر یحیی. *اوراد الاحباب و فصوص الآداب*. به تصحیح ایرج افشار. تهران: دانشگاه تهران: ۱۳۴۲
- بقایی. ناصر. (۱۳۷۰) *امثال فارسی در گویش کرمان*. کرمان: مرکز کرمان‌شناسی.
- پورافکاری. نصرالله (۱۳۵۵). «کولی‌ها (ریشه. سرزمین اصلی. مسیر حرکت)». مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان. دوره اول. شماره ۱۳ و ۱۴. ۳۰۱-۳۱۲.
- ثعالبی. حسین بن محمد (۱۳۷۲). *شاهنامه کهن پارسی تاریخ غرر السیر*. تصحیح سید محمد روحانی. مشهد: دانشگاه فردوسی.
- جامی. نورالدین عبدالرحمان بن احمد. (۱۳۷۰) *مثنوی هفت اورنگ*. به تصحیح و مقدمه مرتضی مدرس گیلانی. تهران. گلستان کتاب.
- جلالی. مهدیه. حسین اقاحسینی. مریم محمودی. (۱۳۹۷) جایگاه لولی در ادب فارسی باتکیه بر کلیات شمس. پژوهش‌های ادب عرفانی. دوره ۱۲. شماره ۱. شماره پیاپی ۳۶. بهار. ص ۱-۲۴
- حافظ. خواجه شمس‌الدین محمد. (۱۳۷۰). *دیوان*. تصحیح قاسم غنی و علامه محمد قزوینی. تهران: زوار.
- حجازی. محمدعلی (۱۳۸۳). «کولی‌ها کوچندگان زیبای رانده‌شده». مجله ادبیات و زبان‌ها. شماره ۲۰ و ۲۱. ۲۶-۲۹.
- حسین باشتی. علیرضا (۱۳۸۵). «لولی در گذر تاریخ و ادبیات». مجله زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی اراک. شماره ۵. ۹۵-۱۱۰.
- حضور علی. (۱۳۸۴) *سیاوشان*. تهران: چشمه.
- حمزه اصفهانی. (۱۳۴۶) *تاریخ سنی ملوک الارض و الانبیا*. ترجمه جعفر شعار. تهران: بنیاد فرهنگ.

خاقانی. افضل‌الدین (۱۳۸۲). **دیوان**. تصحیح ضیاء‌الدین سجادی. تهران: زوار.

خسروی. عبدالعلی. (۱۳۷۲) **تاریخ و فرهنگ بختیاری ج ۲**. چاپ اول. اصفهان: نشر حجت.

درویشی. محمدرضا. (۱۳۷۳) **مقدمه بر شناخت موسیقی نواحی ایران**. تهران: حوزه هنری.

دهخدا. علی‌اکبر (۱۳۷۱). **لغت‌نامه**. تهران: دانشگاه تهران.

ذکاء. یحیی (۱۳۷۷). **کولی و زندگی او**. تهران: هنرهای زیبای کشور.

ذکاوتی قراگزلو. علیرضا (۱۳۶۸). «بنگه لولیان در کنار سرای مغان». نشر دانش. شماره ۵۱. ۱۰-۱۵.

ذوالفقاری. حسن. (۱۳۸۸) **فرهنگ بزرگ ضرب‌المثل‌های ایرانی**. تهران: علمی.

ذوالفقاری. حسن. (۱۳۹۴) **باورهای عامیانه مردم ایران**. تهران: چشمه.

سامانی. هوشنگ. موسیقی مرگ. مجله مقام موسیقایی. شماره ۲۶. اسفند ۱۳۸۲ و فروردین ۱۳۸۳

سنایی. محدود بن آدم (۱۳۸۱). **دیوان**. مقدمه. شرح زندگی. شیوه سخن سنایی به قلم بدیع‌الزمان فروزانفر؛ به اهتمام پرویز بابایی. تهران: آزاد مهر.

شفیعی کدکنی. محمدرضا (۱۳۷۰). **در عشق زنده‌بودن؛ گزیده غزلیات شمس**. تهران: سخن.

شفیعی کدکنی. محمدرضا (۱۳۸۸). **شبخوانی**. تهران: سخن

شیرکانی. علیرضا (۱۳۶۹). «سینما؛ نگاهی به زندگی کولیان طایفه صفاری». هنر و معماری. کلک. شماره ۷. ۲۴۴-۲۴۱.

صادقی. علی‌اشرف (۱۳۶۸). «لولی و مغ». نشر دانش. شماره ۵۳. ۲۸-۳۳.

صفی‌نژاد. جواد. (۱۳۸۱) «نقدی بر کتاب سفر به دیار بختیاری». مجله انسان‌شناسی. شماره ۱. بهار و تابستان.

- طهماسب پور. علی رضا (۱۳۷۳). مختصری درباره موسیقی بختیاری. ادبستان فرهنگ و هنر. شماره ۵۵. تیر.
- عبید زاکانی (۱۳۴۳). **کلیات**. تصحیح پرویز اتابکی. تهران: پگاه.
- عراقی. فخرالدین ابراهیم (بی تا). **کلیات**. تصحیح سعید نفیسی. تهران: کتابخانه سنایی. چاپ چهارم.
- عطار نیشابوری. شیخ فریدالدین (۱۳۶۲). **دیوان**. تصحیح تقی تفضلی. تهران: علمی و فرهنگی.
- غزنوی. سدیدالدین. (۱۳۴۰) **مقامات زنده پیل**. به تصحیح حشمت مؤید. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- غفاری. عیسی. (۱۳۸۸) موسیقی سوگ در ایل بختیاری «نگاهی به آواز گاگریوه و ساز چپی در موسیقی بختیاری». فصل نامه هنر. شماره ۸۲. زمستان.
- فاطمی. ساسان. موسیقی و جشن در فرهنگ‌های ایرانی (بررسی نمونه‌هایی از ایران. آسیای میانه. قفقاز و افغانستان). نامه انسان‌شناسی. دوره اول. شماره دوم. پائیز و زمستان ۱۳۸۱. ص ۱۳۳-۱۴۵.
- فاطمی. موسی. (۱۳۵۳) لرکی‌ها. آداب عروسی لرکی‌ها از خواستگاری تا پاگشا. هنر و مردم. بهمن. شماره ۱۴۸. ص ۵۲-۶۰.
- فردوسی. ابوالقاسم (۱۳۹۱). **شاهنامه**. قم: عطش.
- قائم‌مقامی. عبدالوهاب (۱۳۳۹). «کولی‌ها کیستند و کجایی هستند». ارمغان. دوره بیست و نهم. شماره ۶. ۲۶۲-۲۷۰.
- کوهی کرمانی. حسین (۱۳۱۷). **هفت صد ترانه از ترانه‌های روستایی ایران**. تهران: بی‌نا
- گرگین پور. فرهاد. (۱۳۷۶) فایز و شروه‌خوانی در مناطق جنوب. رشد آموزش زبان و ادب فارسی. پاییز. شماره ۴۴. ص ۱۴-۱۷.

- متین دوست. احمد (۱۳۷۸). «زبان کولی‌ها». مجله هنر و معماری. کلک. شماره ۱۰۷. ۴۸-۵۳.
- محمدی. هاشم (۱۳۸۷). «حافظ و لولیان شوخ شیرین کار». ادبیات و زبان‌ها: حافظ. شماره ۵۱. ۴۲-۴۳.
- مددی. حسین. (۱۳۷۹) جایگاه موسیقی در ایل بختیاری. چیستا. شماره ۱۷۱. مهر.
- مری بویس. هنری و جورج فارمر. (۱۳۶۸) **گفتار درباره خنیاگری و موسیقی در ایران**. ترجمه بهزاد باشی. تهران: آگاه.
- منوچهری دامغانی. (۱۳۴۷) **دیوان**. تصحیح محمد دبیرسیاقی. تهران: زوار. چاپ سوم.
- مولایی. رامین (۱۳۷۸) «فلامنکو» زمزمه عدالت خواهی کولی‌ها». مجله ادبیات و زبان‌ها: گلستانه. شماره ۱۰. ۱۶-۱۷.
- مولوی. جلال‌الدین محمد (۱۳۷۸). **کلیات شمس تبریزی**. مقدمه: بدیع‌الزمان فروزانفر. تهران: فرادید.
- مولوی. جلال‌الدین محمد (۱۳۸۸). **فیه ما فیه**. تصحیح بدیع‌الزمان فروزانفر. تهران: خیام.
- ناشناس. (۱۳۱۸) **مجمل‌التواریخ و القصص**. ناشناس. به کوشش محمدتقی بهار. تهران: دنیای کتاب.
- نصری اشرفی. جهانگیر (۱۳۸۳). «کولی‌ها». مجله هنر و معماری. شماره ۲۹. ۸-۱۷.
- نصری اشرفی. جهانگیر. (۱۳۸۳) **نمایش و موسیقی در ایران**. تهران: آرون.
- نوایی. عبدالحسین. (۱۳۴۴) **کریم‌خان زند**. تهران: ابن‌سینا.
- وحشی‌بافقی. (۱۳۴۵) **کلیات**. به‌اهتمام حسین نخعی. تهران: امیرکبیر.
- وجدانی. بهروز. (۱۳۶) **فرهنگ موسیقی ایران**. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- یزدان پناه. اسماعیل (۱۳۸۳). **کولی‌ها. قائم‌شهر**: ناشر مولف.

References

Aflaki, Sh. (1959). *Manaqib alArifin*. Turkish History Association.

- Afshar Sistani, I. (1998). *Gypsies; a study on the life of gypsies in Iran and the world*. Rozaneh.
- Akhavan Sales, M. (1995). *From this Avesta*. Morvarid.
- Akhavan Sales, M. (2002). *Poetry selection*. Morvarid.
- Amanollah Baharvand, S. (2008). *Khanyagari and music in Iran*. Arun Publishing.
- Attar Neyshabouri, F. (1983). *Divan* (edited by Taghi Tafazli). Scientific and Cultural.
- Bahmani, P. (2003). Zamzameh Cheshmehsar a review of music of Qashqai tribe. *Arous Honar Magazine*, 25.
- Bakhzari, A. (1963). *Orad al-Ahbab and Fusus al-Adab* (edited by Iraj Afshar). University of Tehran Press.
- Baqaei, N. (1991). *Persian proverbs in the dialect of Kerman*. Center for Kerman Studies.
- Behbahani, S. (1994). *Gypsy and letter and love*. Cheshmeh.
- Boyce, M., & Farmer, G. (1989). *Discourse on cannibalism and music in Iran* (translated into Farsi by Behzad Bashi). Agah.
- Darvishi, M. (1994). *An introduction to music in Iran*. Hozeh Honari.
- Dehkoda, A. (1992). *Dictionary*. University of Tehran Press.
- Farkhrad, F. (1962). *Asir*. Amirkabir.
- Fatemi, M. (1974). Larkiyas, wedding etiquettes of Larkiyas from courtship to PPagsha. *Art and People*, 5, 52-60.
- Fatemi, S. (n.d). Music and celebration in Iranian cultures: a study of examples from Iran, central Asia, Caucasus and Afghanistan. *Anthropology Letter*, 1(2), 133-145.
- Ferdowsi, A. (2012). *Shahnameh*. Thirst.
- Ghaemmaqami, A. (1960). Who are the gypsies and where are they? *Armaghan*, 25(6), 262-270.

- Ghafari, I. (2009). Music of mourning in Bakhtiari tribe: a review of the song of Gagriveh and the left instrument in Bakhtiari music. *Art Quarterly*, 82.
- Ghaznavi, S. (1961). *Officials of Zhandapil* (edited by Heshmat Moayed). Book Translation and Publishing Company.
- Gorginpour, F. (1997). Fayes and Shroukhani in the southern regions. *The Growth of Persian Language and Literature Education*, 44(3), 14-17.
- Hamza Isfahani. (1967). *Sunni history of the kings of the earth and the prophets* (translated into Farsi by Jafar Shaar). Farhand Foundation.
- Hejazi, M. (2004). Gypsies, beautiful expelled nomads. *Journal of Literature and Languages*, 20 & 21, 26-29.
- Hosouri, A. (2005). *Siavoshan*. Cheshmeh.
- Hossein Bashti, A. (2006). Loli during history and literature. *Journal of Persian Language and Literature, Islamic Azad University of Arak*, 5, 95-110.
- Imam Shoushtari, M. (1998). *Historical geography of Khuzestan*. Amirkabir.
- Jalali, M., Aqahsini, H., & Mahmoudi, M. (2015). Loli's position in Persian literature based on the generalities of the sun. *Mystical Literature Research*, 12(1), 1-24.
- Jami, N. (1991). *Masnavi Haft Orang* (edited by Morteza Modares Gilani). Golestan Kitab.
- Khaghani, A. (2003). *Divan* (edited by Zia al-Din Sajadi). Zavar.
- Khajeh Shamsuddin Mohmmad. (1991). *Divan* (edited by Qasem Ghani and Allameh Mohammad Qazvini). Zavar.
- Khosravi, A. (1993). *Bakhtiari history and culture* (vol. 2). Hojat Publishing.
- Koohi Kermani, H. (1938). *Seven hundred songs of rural songs of Iran*. Bina.
- Madadi, H. (2000). The place of music in Bakhtiari tribe. *Chista*, 171.

- Manouchehri Damghani. (1968). *Divan* (edited by Mohammad Dabirsiyaghi). Zavar.
- Matin Dost, A. (1999). The language of the gypsies. *Journal of Art and Architecture, Kalk, 107*, 53-48.
- Mohammadi, H. (2008). Hafez and Loulian Shokh Shirinkar. *Literature and Languages, Hafez, 51*, 42-43.
- Molaei, R. (1999). Flamenco: whispers of the justice of the gypsies. *Journal of Literature and Languages, Golestaneh, 10*, 16-17.
- Moshaver, F. (1968). *Believing in spring*. Nil.
- Nafisi, S. (n.d.). *Generalities*. Sanai Library.
- Obaid Zakani. (1964). *Generalities* (edited by Parviz Atabaki). Pegah.
- Oliachlebi, M. (1935). *Oliachlebi travelogue* (vol. 12). Ahmad Judat.
- Ouhadi Maraghei. (1928). *Jameem Ouhadi* (edited by Vahid Dastgerdi). Unknown.
- Pourafkari, N. (1976). Gypsies: roots, mainland, path of movement. *Journal of the Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, 1(3)*, 310-312.
- Rahmani, N. (2011). *A collection of poems by Nosrat Rahmani*. Negah.
- Sadeghi, A. (1989). Loli and the magicians. *Danesh, 53*, 28-33.
- Safinejad, J. (2002). Critique of the book journey to Bakhtiari. *Journal of Anthropology, 1(2)*.
- Samani, H. (2004). Music of death. *Magham Music Magazine, 26*.
- Sanai, M. (2002). *Divan* (edited by Badi'al Furozan). Azad Mehr.
- Shafiee Kadkani, M. (1991). *To be alive in love*. Sokhan.
- Shafiee Kadkani, M. (2009). *night reading*. Sokhan.
- Shirkani, A. (1990). The cinema; a review of the life of the gypsies of the Saffari tribe. *Art and Architecture, Kalk, 7*, 241-244.

- Tahmasbpour, A. (1994). A brief history of Bakhtiari music. *Adabista Farhang va Honar*, 55.
- Tha'labi, H. (1993). *Ancient Persian Shahnameh* (edited by Mohammad Rouhani). Ferdowsi University Press.
- Zakavati Qaragazloo, A. (1989). Loulian bank net to Moghan house. *Danesh Publishing*, 51, 10-15.
- Zolfaqari, H. (2009). *The great culture of Iranian proverbs*. Elmi.
- Zolfaqari, H. (2015). *The popular beliefs of the Iranian people*. Cheshmeh.
- Zskz, Y. (1998). *Gypsy and his life*. Fine Arts of the Country.